

СОЦИАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА БЪЛГАРСКОТО СВЕЩЕНИЧЕСТВО В РАЗЛОЖКА КАЗА В НАЧАЛОТО НА XX В.

Гл. ас. д-р Станислава Стойчева

Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките

Резюме. Изследването разглежда социалните характеристики на свещеническото съсловие в Разложка каза в началото на XX в. На базата на регистъра на местните енорийски свещеници от 1910 г. се проследяват основните социално-икономически показатели на съсловието: възраст, семейно положение, обстоятелства около ръкополагането, прослужени години, църковна йерархия, произход и наследственост на професията, образование, големина на енорията, годишен доход. Очертават се регионалните особености на клира в контекста на общите данни за българските свещеници в Македония в началото на XX в.

Ключови думи: Българска екзархия; енорийски свещеници; социални характеристики; Разложка каза; Македония

Въпросът за социалните характеристики на българското свещеническо съсловие (респ. енорийските свещеници) в Македония в началото на XX в. и конкретно в Разложко не е бил предмет на целенасочено проучване до момента. Въпреки обширната литература, посветена на дейността на Българската екзархия в Европейска Турция проблемът за състоянието на нисшия клир се засяга само в някои отделни изследвания¹⁾. В последните обаче се дава по-обща представа за свещеничеството, свеждаща се до числения му състав, лошото му материално положение и недостатъчната му образованост (Tsankov 1939; Petrov et al. 2003; Eldarov 1997; Lelyova 2016). Тази интерпретация на проблема възхожда към екзархийското виждане от периода, че българското свещеничество в Македония в началото на XX в. се характеризира с определението „старост, невежество и сиромашия“²⁾. Същевременно върху биографиите и дейността на отделни духовници от Разложко се фокусират ред изследвания на църковно-училищна тематика, генеалогични и краеведски проучвания, мемоари и пр. (Aleksandrova 2010; Gesheva, Y. et al. 2016; L. T. 1929; L. T. 1933; Popfilipov 1933; Trenchev 1999, 2001; Tsinzov 2004; Yurukov 2008). В тези из-

следвания отново не се засяга въпросът за социалния облик на духовенството. От друга страна, напоследък са проучвани отделни аспекти от характеристиката на клира, каквато е свещеническата грамотност (Stoytcheva 2017). Въведени са в научно обращение и нови документи за състоянието на съсловieto, а именно т.нар. свещенически регистри (Stoytcheva 2021). Последните представляват служебни ведомости и в този смисъл, дават представа за поименния състав на клира по места и за неговите социални характеристики. Едновременно с това тези обемисти документи подлежат на статистическа обработка, каквато обаче до момента не е правена.

В този контекст вниманието ми бе привлечено от един по-малък свещенически регистър, но предоставящ комплексни данни за клира от определен район – този на свещениците в Разложка каза през 1910 г. Съгласно екзархийската практика той е включен като таблично приложение към годишния отчет на Разложкото архиерейско наместничество от същата година, изготвен от наместника протойерей Никола Саев³⁾. По възприетия ред документът е отправен до Неврокопска митрополия, а от там е препратен препис до Екзархията в Цариград⁴⁾. Именно последният е запазен в екзархийския архив. Това е единственият наличен днес регистър на разложките свещеници отпреди Балканската война (1912)⁵⁾. На базата на споменатия документ настоящото изследване цели да проследи количествените измерения на социално-икономическите показатели на съсловието: възраст, произход, семейно положение, ръкополагане, прослужени години, наследственост на професията, образование, големина на енорията, годишен доход. В това отношение документът не е бил анализиран до момента, с изключение на съдържащите се в него данни за свещеническата грамотност (Stoytcheva 2017). Поради това правя уточнението, че тези сведения само ще бъдат маркирани, без да се преповтарят в настоящото изследване. Едновременно с това се цели да се провери доколко характеристиката на разложкия клир, направена от протойерей Никола Саев през 1910 г., отговаря на данните в регистъра. Защото според последния местните свещеници с малки изключения са на „много долна степен“ и причините за това се коренят в недостатъчното им образование и лошото им материално положение, обусловено от малките енории, ниското заплащане и последствията от въстаническите години⁶⁾.

1. Анализ на данните от регистъра

Разложка каза⁷⁾ е най-малката в историко-географската област Македония. Тя обхваща тринайсет населени места – гр. Мехомия (дн. гр. Разлог) и дванайсет села⁸⁾. В църковно отношение казата съставя духовен район, управляван от Разложкото архиерейско наместничество, със седалище в гр. Мехомия и е част от българската Неврокопска епархия. Според разглеждания регистър през 1910 г. в Разложка каза има 23 български енории, от които 3 градски и 20 селски. Няма съставни енории, включващи повече от едно населено място. Разложкият ре-

гистър съдържа данни само за действащите енорийски свещеници в казата по това време – 23 души, т.е. броят на енориите съответства на броя на действащите свещеници. Тук не е включен архиерейският наместник протоерей Никола Саев, който по това време не заема енория в района⁹⁾. За деветнайсет от свещениците регистърът предоставя пълни данни, а за четиримата енорийски от с. Банско отбелязва само имената им. Това явно се дължи на традиционното противопоставяне на банските свещеници и община на центъра в гр. Мехомия и нежеланието им да се подчиняват и да дават сведения на наместничеството.

Документът предоставя информация за: името и презимето на свещеника; къде е роден; възрастта му (в навършени години); кога, къде и от кого е ръкоположен; прослужени години; колко деца има; образованието му; големината на енорията (в брой къщи) и годишният му доход (вер. в грошове). В разглеждания документ не се отбелязват актуалните енории на свещениците, явно защото те съвпадат напълно с мястото им на раждане. Голямата част от духовниците са вписани само с лично и бащино име, като личното име се дава съкратено. Например иконом Никола Ангелов Опашков¹⁰⁾ от гр. Мехомия е вписан само като Н. Ангелов; свещ. Костадин Савов Чилев¹¹⁾, също от гр. Мехомия, е вписан като К. Савев и пр. Четиримата свещеници от с. Банско обаче са записани с малко име и фамилия. В регистъра малкото име на свещ. Иван Заов (Попзаов) от това село е сгрешено (записан е като Г. Захов). Освен това двама от свещениците в казата са вписани само с малко име. За целите на настоящото изследване данните от разглеждания регистър са организирани в таблицата по-долу, която и представлява необходимата статистическата извадка (табл. 1). В нея имената на свещениците са уточнени и допълнени съгласно енорийските регистри от 1907 г.¹²⁾

Възраст на свещениците. Отбелязаната възраст на свещеника в разглеждания документ вероятно е актуалната към отчетната 1910 г., така както е декларирана от самите свещеници и съгласно съществуващата документация в наместничеството. В този смисъл, се откриват известни разминавания във възрастта на свещениците, сравнено с други документи, отнасящи се за тях (вкл. некролози и посмъртни материали), с енорийските регистри от 1907 г. и нюфуските тефтери¹³⁾. Тези разлики в рамките на година-две са обичайни в документацията от периода¹⁴⁾. В този смисъл, към категорията възраст трябва да се подхожда условно и тук приемам данните в регистъра без поправки, както са посочени в документа.

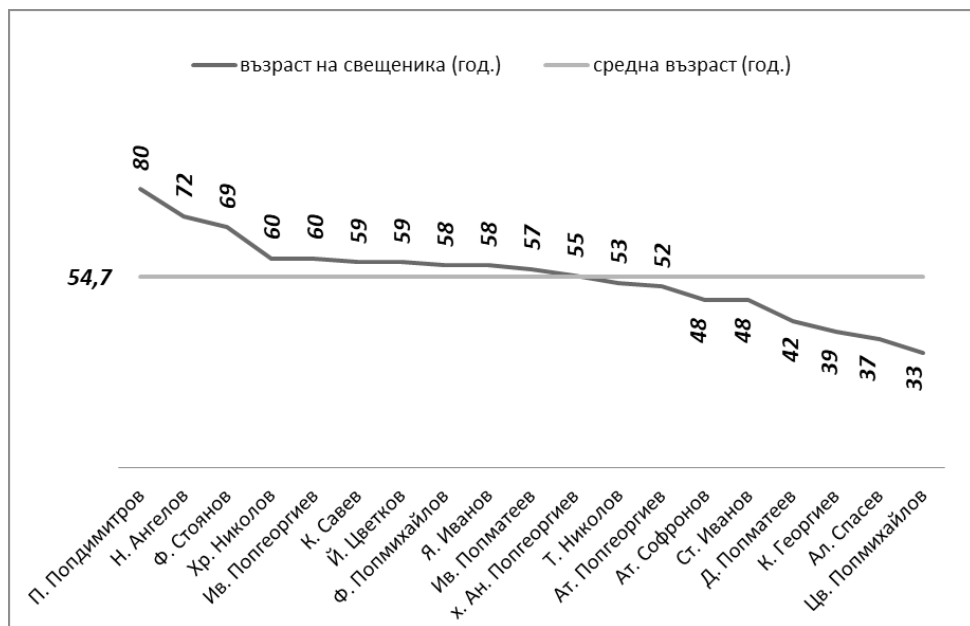
Екзархията дели по възраст енорийските свещеници на „стари“ (над 50 г.) и „млади“ (25 – 50 г.). Според екзархийската статистика от 1912 г. в епархиите в Европейска Турция (Македония и Одринско) над половината от свещениците са „млади“ (55%), „старите“ са 41% и още за 4% от свещениците не е известна тяхната възраст¹⁵⁾. Данните от разглеждания регистър показват, че средната възраст на разложките свещеници е близо 55 г., или те, като цяло, попадат в категорията на „старите“ (фиг. 1). Както бе отбелязано по-напред обаче, документът не съдържа данни за четиримата свещеници от с. Банско.

Таблица 1. Данни за свещениците в Разложка каза (1910)

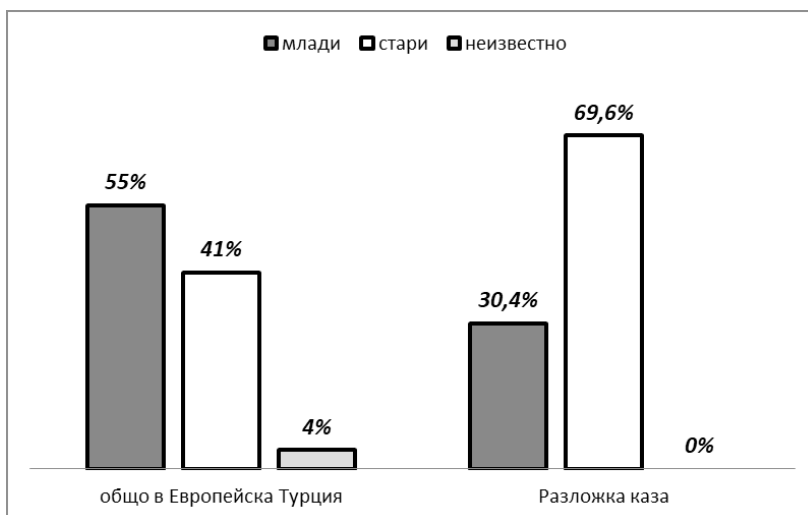
Име на свещеника	Място на раждане	Възраст	Ръкоположен			Прослужени години	Колко деца има	От колко къщи е енорията	Годишен доход	Образование
			Кора	Къде	От кого					
1 икон. Никола Ангелов	Мехомия	72	1866	Орхане	Иларион Ловчански	44	5	170	2 500	кириловско
2 свещ. Филмон Попмихайлов	Мехомия	58	1886	Самоков	Доситей Самоковски	24	3	165	2 500	кириловско
3 свещ. Костадин Савев	Мехомия	59	1887	Цариград	Синесий	23	5	160	2 500	кириловско
4 икон. Костадин Чучулай	Банско									
5 свещ. Костадин Кошов	Банско									
6 свещ. Иван Полгеоргиев	Банско									
7 свещ. Г. Захов [вер. Иван Ползаов]	Банско									
8 свещ. Александър Спасев	Добринище	37	1906	Неврокоп	Иларион	4	4	120	1 400	I клас
9 свещ. Цветан Попмихайлов	Добринище	33	1907	Неврокоп	Иларион	3	3	120	1 400	II клас
10 свещ. Петър Попдимитров	Елешница	80	1871	Пловдив	Гервасий	39	3	86	1 000	кириловско
11 свещ. Тодор Николов	Елешница	53	1887	Самоков	Доситей	23	4	86	1 000	кириловско
12 свещ. Атанас Полгеоргиев	Елешница	52	1897	Неврокоп	Иларион	13	7	86	1 000	I клас
13 свещ. Костадин Георгиев	Баня	39	1899	Неврокоп	Иларион	11	5	155	1 700	III клас
14 свещ. Иван Попматеев	Белица	57	1888	Самоков	Доситей	22	3	175	2 000	I клас
15 свещ. Димитър Попматеев	Белица	42	1907	Неврокоп	Иларион	3	2	175	2 000	II клас
16 свещ. Филип Стоянов	Якоруда	69	1869	Тетевен	Иларион Ловчански	41	4	215	2 000	кириловско
17 йером. хаджи Анания [Полгеоргиев]	Якоруда	55	1899	Неврокоп	Иларион	11	-	220	2 000	кириловско
18 свещ. Христо Николов	Драглище	60	1888	Неврокоп	Григорий*	22	6	155	1 200	кириловско
19 свещ. Иван Полгеоргиев	Драглище	60	1881	Самоков	Доситей	29	5	80	1 600	кириловско
20 свещ. Атанас Софрон	Недобърско	48	1890	Цариград	Теодосий	20	6	120	1 000	II клас
21 свещ. Яне Иванов	Годлево	58	1884	Пловдив	Гервасий	26	7	116	1 300	кириловско
22 свещ. Йордан Цветков	Бачево	59	1882	Самоков	Доситей	28	3	50	800	I клас
23 свещ. Стоян [Иванов]	Бачево	48	1887	Мелник	Прокопий*	23	6	50	800	кириловско

* - гръцки митрополити.

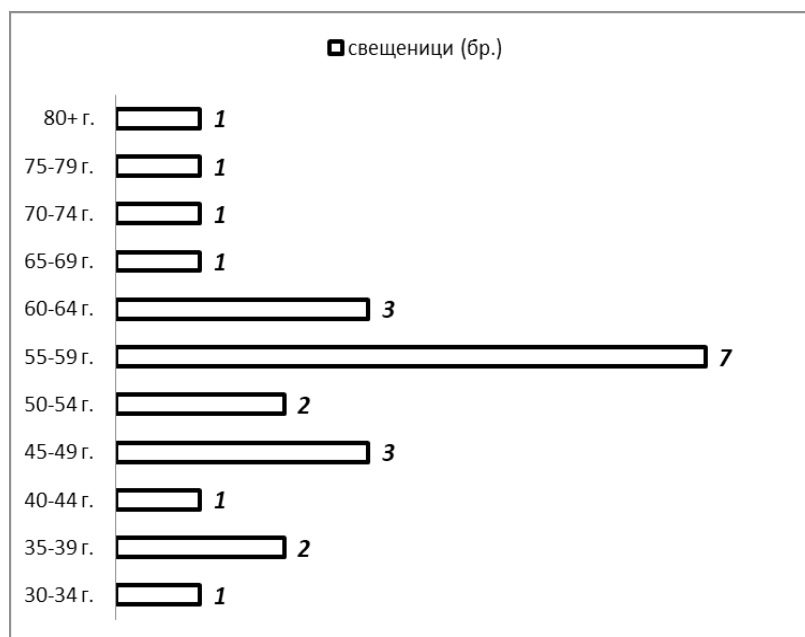
Данни за тяхната възраст се откриват в енорийските регистри на селото. Според тях към 1907 г. въпросните свещенослужители са на възраст, както следва: Иван Попзаов (76 г.), Иван Попгеоргиев (58 г.), Костадин Кошоюв (55 г.) и Костадин Чучулайн (45 г.)¹⁶⁾. Следователно средната възраст на енорийските свещеници в с. Банско към тази година е висока – 58 г. и половина, а след три години тя се е увеличила съответно на 61 г. и половина. Така може да се заключи, че средната свещеническа възраст в Разложка каза към 1910 г. (включително свещениците от с. Банско) реално възлиза на около 56 г. Над 50-годишни са повече от две трети от всички свещеници в казата (фиг. 2). Под тази възрастова граница, или „млади“, са само седем свещеници. Най-възрастен е свещ. П. Попдимитров (80 г.) от с. Елешница, а най-млад – свещ. Цветан Попмихайлов (33 г.) от с. Добринище. В местния клир категорично преобладават лицата на възраст 55 – 59 г., следвани от тези на възраст 60 – 64 г. и 45 – 49 г. (фиг. 3). Или тук преимущество имат свещениците в първото десетилетие на старостта (според екзархийското тълкуване), но и добре оформена е групата на тези, които се намират на нейния праг. Може да се обобщи, че като цяло, низшият клир в Разложка каза е застаряващ и това е сериозна отлика от общите данни за българския клир в Европейска Турция (фиг. 2).

Фигура 1. Разпределение на свещениците по навършени години (без с. Банско)

Фигура 2. Процентно разпределение на старите и младите свещеници (вкл. с. Банско)

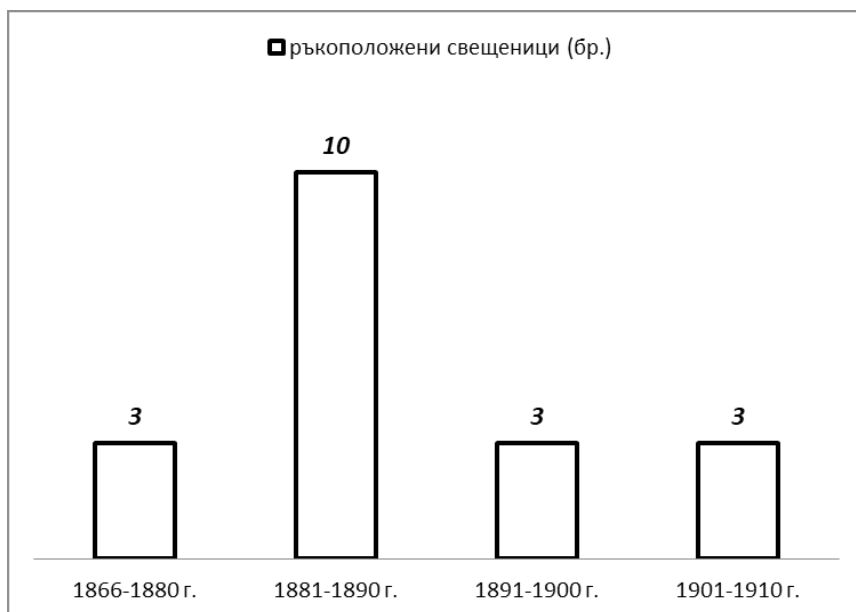
Фигура 3. Разпределение на свещениците по възраст (вкл. Банско)

Ръкополагане на свещениците. В това отношение регистърът внася немаловажни уточнения относно биографиите на отделните свещеници. Например за свещ. Ф. Стоянов от с. Якоруда документът уточнява, че е ръкоположен през 1869 г. в гр. Тетевен от митрополит Иларион Ловчански, а не както се смята от Натанаил Охридски през 1866 г.¹⁷⁾ Повече от две-трети от свещениците в регистъра са ръкоположени, преди Българската екзархия официално да открие свое официално ведомство в Неврокопска епархия в 1894 г. Двама от тях са ръкоположени и преди учредяването на Екзархията (табл. 1). Още от 70-те години на XIX в. Екзархията започва да регулира ръкополаганията в своя диоцез (Markova 1989, 166 – 167). Големият дял от свещениците в Разложка каза са ръкоположени през периода 1881 – 1890 г. (фиг. 4), т.е. през десетилетието след Руско-турската война (1877 – 1878) и Кресненско-Разложкото въстание (1878 – 1879). Началните години на този период се характеризират със засилен миграционен поток към свободна България, в който се увелича и част от местния клир. В този смисъл, данните за ръкополаганията в регистъра ясно показват съвременното и целенасочено запълване на кадровата „празнина“ в Разложко от страна на Екзархията. В случая става въпрос именно за свещеници, ръкоположени от българската духовна власт. В регистъра се откриват само двама свещеници, ръкоположени от гръцки митрополити (табл. 1). Що се отнася до българските архиереи, ръкополагали разложките свещеници преди 1894 г., то най-много ръкоположения са извършени от Доситей Самоковски (пет на брой). Това е напълно естествено, тъй като до 1879 г. Разложко е част от Самоковска епархия, а формално и до 1894 г., когато османските власти официално признават района за част от българската Неврокопска епархия¹⁸⁾. По две ръкоположения са извършени от митрополит Гервасий Пловдивски и митрополит Иларион Ловчански, а още две в Цариград – от митрополитите Синесий и Теодосий¹⁹⁾. Първият български митрополит в епархията – Иларион Неврокопски, извършва всички останали ръкоположения в района от 1897 г. до 1907 г. – те са шест на брой в документа (табл. 1). Без съмнение митрополит Иларион е ръкоположил и един от свещениците в с. Банско, а именно икон. К. Чучулайн през 1901 г.²⁰⁾ Това обаче не е отразено в регистъра, както и ръкополаганията на останалите бански свещеници. Може да се обобщи, че към 1910 г. близо девет десети (89,5%) от всички енорийски свещеници в Разложко са ръкоположени от български архиереи (фиг. 5). Този резултат е значително по-висок от общия за българския клир в Европейска Турция към 1912 г.²¹⁾

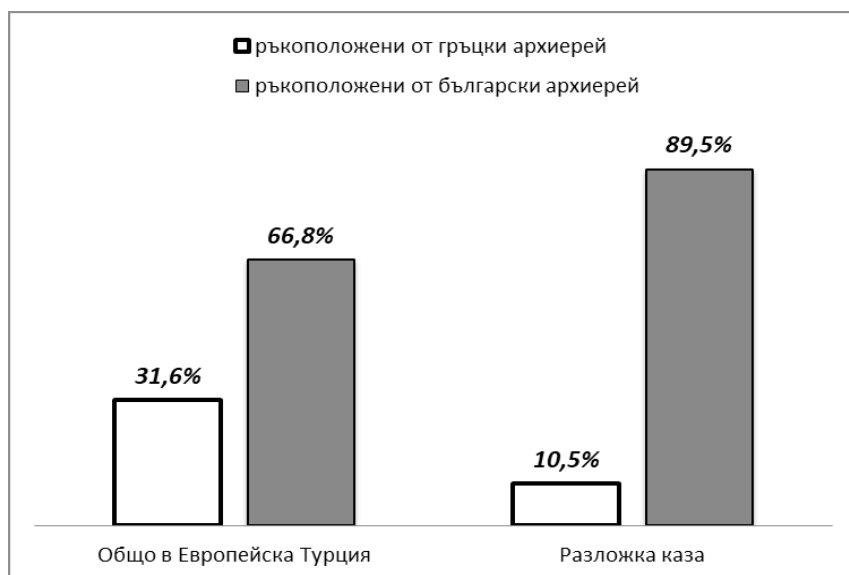
Възраст на свещениците при ръкополагане. Основавайки се на данните в регистъра за 1910 г., може да се направи разпределение на свещениците според възрастта им при ръкополагане. В резултат се оказва, че средната възраст за приемане на свещенически сан в Разложко е Христовата – около 33 г. (фиг. 6). Конкретно обаче малко повече от половината от свещениците са приели сан по-рано – между 25-ата и 33-ата си година, т.е. в млада и активна

възраст. Както показва биографията на икон. Н. Ангелов, именно активността и трудолюбието на кандидата за свещеник са особено важни качества при избора му и ръкополагането му в „ранна“ възраст (Л. Т. 1929, 12). В случая долната възрастова граница (25 г.) е установената от чл. 71 на Екзархийския устав. Само един свещеник обаче – Стоян Иванов от с. Бачево, е ръкоположен непосредствено при навършването ѝ. Същевременно данните в регистъра показват и значителен дял на ръкополаганията в по-късна възраст, когато кандидатът е навършил 35 – 44 г. В случая, най-възрастен при ръкополагането си е бил йеромонах хаджи Ан. Попгеоргиев от с. Якоруда. Тук може да се мисли, че ръкополагането в зряла възраст се дължи на взетото осъзнато решение от кандидата. От друга страна, избирането на енорийския свещеник става от бъдещите му енорияши и в този смисъл се цени кандидатът да има житейски опит и авторитет, особено в селата. Не на последно място, ръкополагания в по-зряла възраст се наблюдават, когато кандидатът излиза от учителските среди. Последното е особено характерно за Разложко в края на XIX в. и през разглеждания период (Trenchev 1999, 134 – 135).

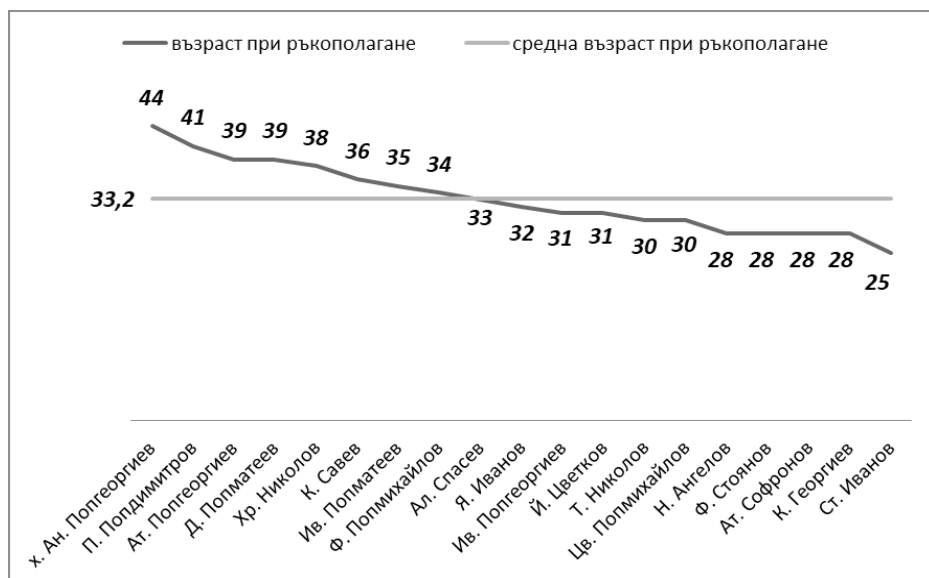
Прослужени години. Едноименната графа в документа не се среща в останалите свещенически регистри от Македония. Вероятно тя е включена по преценка на архиерейския наместник протоиерей Н. Саев по аналог със събираните в България персонални данни за свещениците. Там се отбелязват прослужените години с цел да им послужат при пенсиониране. Данните показват, че към 1910 г. средно прослуженото време от един свещеник в разглеждания район е 21 г. и половина (фиг. 7). Над средното прослужено време обаче имат близо две-трети от свещениците – общо дванайсет души. Повечето от тях са служили в порядъка на 20 – 30 г., но има и свещеници с близо и над 40-годишен стаж. Тук трябва да се отбележи, че според критериите в свободна България от 1908 г. всички свещеници, изслужили 30 години и навършили 60-годишна възраст, имат право да се пенсионира²²⁾. През 1917 г. прослуженото време за духовните лица се намалява на 20 г. от ръкополагането им (вкл. изслужени години като учители и в църковната администрация) и това важи за свещениците в Неврокопска епархия и конкретно в разглеждания район²³⁾. В този смисъл, голямата част от свещениците в Разложко още към 1910 г. вече имат достатъчно изслужени години. Голямата част от тях обаче изпълняват свещеническите си задължения, докато могат, и се пенсионира след дългогодишна служба през 30-те години на XX в.²⁴⁾. Това, на първо място, се обяснява с факта, че в екзархийския диоцез в Македония за енорийските свещеници не важат правилата, установени за клира в България, т.е. те не получават заплата от Екзархията, а също нямат пенсионно осигуряване. Свещениците работят, докато могат, за да издържа семействата си, което означава до дълбока старост и физическа немощ.

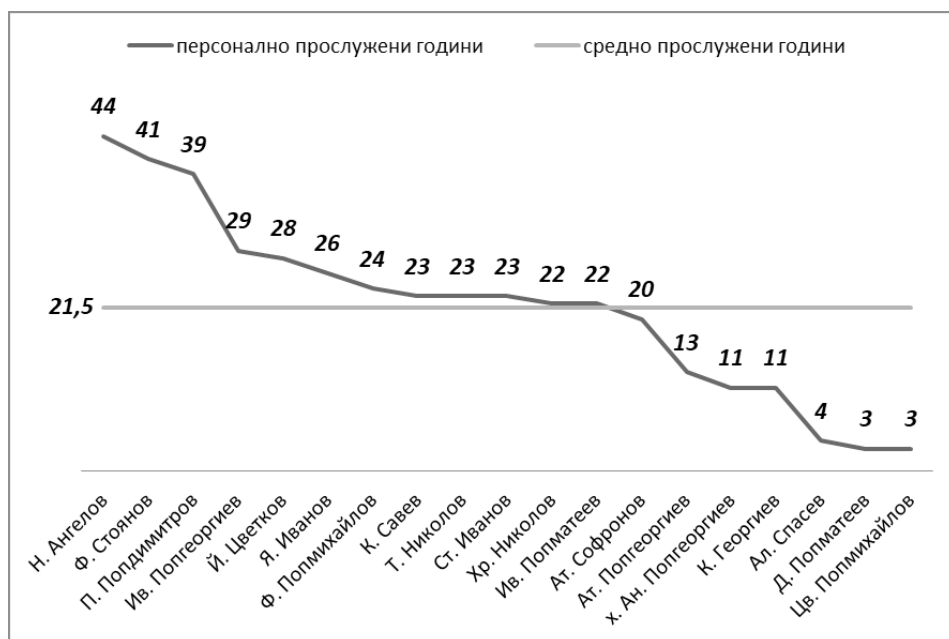
Фигура 4. Разпределение на ръкополаганията по години (без с. Банско)

Фигура 5. Разпределение на ръкополаганията по ръкополагащ архиеп (без с. Банско)

Фигура 6. Възраст на свещениците при ръкополагане (без с. Банско)

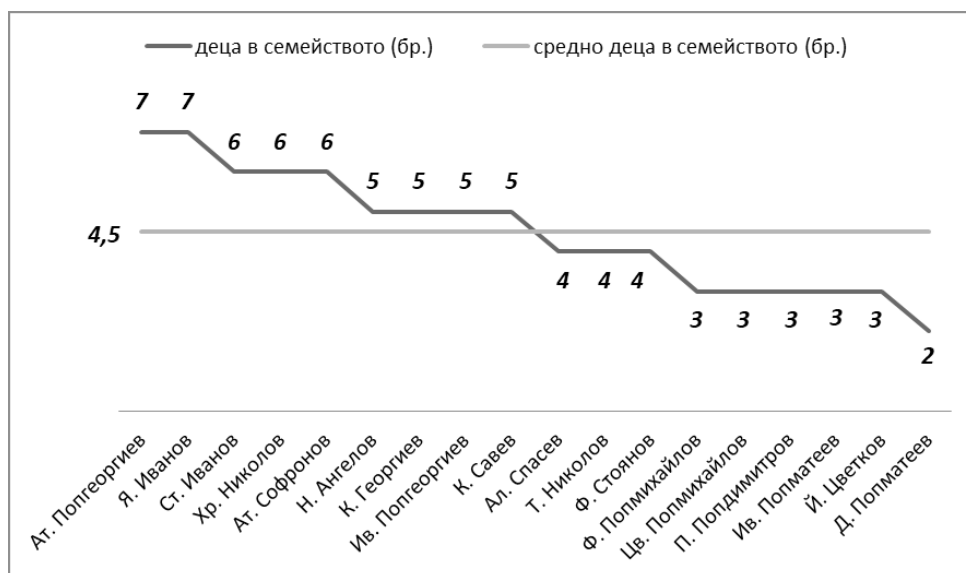
Фигура 7. Прослужени години от свещениците (без с. Банско)

Свещеническа йерархия. При вписването на свещениците в разглеждания документ е отбелязван техният чин. Двама духовници в Разложка каза са отличени с офикията²⁵⁾ иконом – Никола Ангелов от гр. Мехомия и К. Чучулайн от с. Банско²⁶⁾. От биографиите на двамата става ясно, че производствата им в сан са били извършени от митрополит Иларион Неврокопски през 1894 и 1904 г. Това е израз за провежданата от митрополита кадрова политика, а именно да се поощряват изявените на народното и църковното поле свещенослужители.

Месторождение и произход на свещениците. Разглежданият документ показва, че в началото на XX в. клирът в Разложка каза е изцяло местен. Няма свещеници, родени извън пределите на казата. Всеки свещеник служи в родното си село, т.е. излиза от местната общност. Това се предопределя от начина на избиране на кандидатите за свещеници, който избор се прави от енорияшите. Последните разбираемо предпочитат добре познат им кандидат, често от свещенически род. Според наблюденията на В. Кънчов свещеничеството е наследствено на много места в Македония и конкретно в Разложко, където има случаи на до пет поколения свещеници в един род (Kanchov 1970-1, 305; 1970-2, 75). Това се потвърждава и от съвременните генеалогични проучвания, визиращи района (Gesheva, Y. et al. 2016, 38 – 39, 45 – 47, 53). До момента обаче въпросът за наследствеността на свещеническата професия не е бил целенасочено изследван. В това отношение разглежданият документ внася необходимата яснота. Анализирайки презимената на свещениците, се оказва, че значителна част от местния клир произхожда от свещенически семейства – общо десет души (43,5% от всички), включително свещениците от с. Банско. Всички те са поне второ поколение свещеници. Възможно е обаче броят на наследствените духовници в района да е по-голям. Защото например свещ. Александър Спасов от с. Добринище е записан по бащиното си име в разглеждания документ, но той в действителност е внук на стария селски свещеник Трендафил Костадинов, както се вижда от енорийския регистър на селото²⁷⁾. Тук трябва да се отбележи, че в другите части на епархията (Неврокопско, Горноджумайско) наследяването на професията не е толкова широко застъпено. Нещо повече, в анализирания документ виждаме освен синове на свещеници и двама кръвни братя свещеници, какъвто е случаят с Иван и Димитър Попматееви от с. Белица. От казаното по-горе може да се мисли, че за разглеждания район в началото на XX в. е определящо наследственото запазване на професията в семейния кръг с всичките му социални и икономически аспекти. Може да се мисли, че като цяло, наследяването на свещеническата професия в района се запазва и в периода между двете световни войни, но в по-малка степен²⁸⁾.

Семейно положение и брой на децата в семейството. Семейното положение на свещениците (женен, вдовец) не се отбелязва в регистъра. Съдейки по техния сан обаче, става ясно, че като цяло, енорийските свещеници в Разлож-

ка каза принадлежат към бялото духовенство, т.е. те са женени или са вдовци с деца. Само един свещеник е приел монашество. В документа отбелязаният брой на децата в свещеническото семейство визира само живите деца, без значение тяхната възраст и дали те са задомени. Сравнението с нюфуския тефтер на гр. Мехомия от началото на XX в. потвърждава това. Например в регистъра свещ. К. Савев е вписан като баща на пет деца. В нюфуския тефтер обаче са отбелязани седем негови деца, най-малките две от които са починали²⁹⁾. Сведенията за семейството на икон. Н. Ангелов също се потвърждават от съответния нюфуски тефтер³⁰⁾. Разглежданият документ показва, че броят на децата в свещеническото семейство възлиза средно на около пет ($n_{\text{ср}} = 4,5$ деца), или семействата са многодетни (фиг. 8). Конкретно в района преобладават свещеническите семейства с по три и по пет деца. Сериозен е и делът на семействата с по шест-седем деца. В регистъра няма данни за свещениците от с. Банско, но от енорийските регистри от 1907 г. става ясно, че и там има многодетни свещенически семейства. Например свещ. Иван Попзаов има шест деца, а икон. К. Чучулайн – единайсет³¹⁾. В случая трябва да се отбележи, че по-многобройна е челядта на по-възрастните свещеници, но и на тези от младите, които са добре икономически поставени.

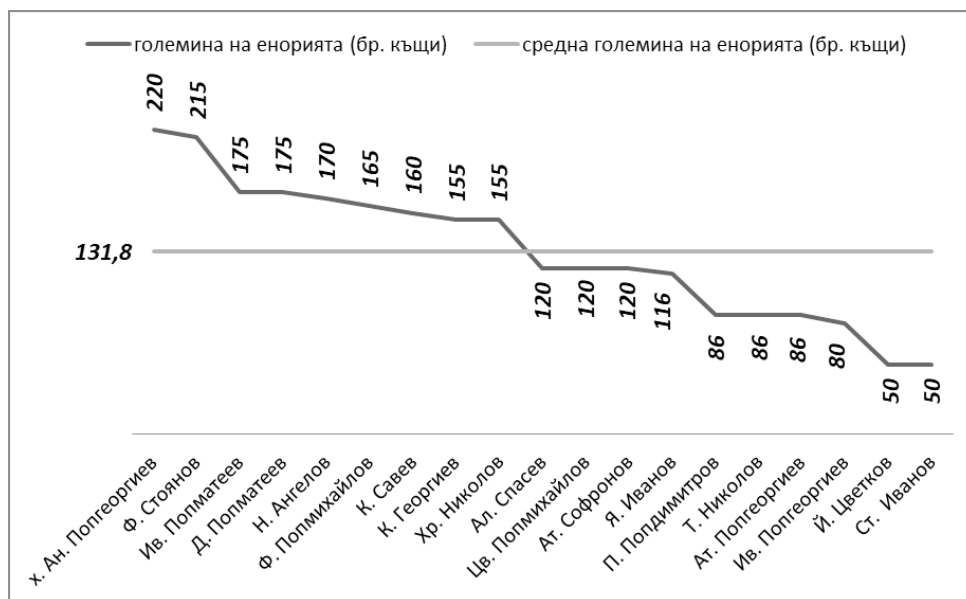
Фигура 8. Брой на децата в свещеническите семейства (без с. Банско)

Образование на свещениците. Доколкото, както бе отбелязано по-напред, данните по този показател в регистъра са вече интерпретирани в литературата,

тук ще се ограничи само да отбележа, че близо половината от свещениците в Разложко са с „кириловско“ образование, около една трета са с класно (завършили I, II или III клас), а за останалите (респ. свещениците от с. Банско) няма сведения – табл. 1. Използваното в регистъра определение „кириловско“ образование (вер. от „кирилица“) не се среща в другите свещенически регистри от Македония и явно е нововъведение на протойерей Н. Саев. Това определение трябва да се обвърже с по-старите форми на обучение и с първоначалното образование. Сред свещениците с „кириловско“ образование категорично преобладават „старите“ (над 50 г.), а тези с класно са предимно от „младите“ (33 – 59 г.). Половината от последните са завършили първи клас, а само един свещеник е с третокласно образование (табл. 1). Без съмнение образователното ниво на свещениците в района е ниско. То обаче отговаря на времето, в което свещениците са учили преди няколко десетилетия, а за тогава тяхното образование е било добро. Данните за клира в Разложка каза се доближават до общите данни за образованието на екзархийските свещеници в Европейска Турция от 1912 г., според които повече от половината от екзархийския клир е с килийно и основно образование³²⁾.

Големина на енорията. Тя е определяща за формиране на свещеническите доходи и в това отношение представлява интерес. Според чл. 69 от Екзархийския устав големината на енориите варира от 200 до 300 къщи за градските и от 150 до 200 къщи за селските енории³³⁾. През 1900 г. Неврокопска митрополия адаптира екзархийските изисквания съобразно реалиите в епархията и с нарочно окръжно определя селските енории да броят от 100 до 150 къщи, а градските – от 150 до 200 къщи³⁴⁾. Това положение се запазва в сила и към разглежданата 1910 г. Данните в разглеждания документ показват, че средната големина на енорията в Разложка каза възлиза на около 132 къщи (фиг. 9). Съответно средната големина на градската енория е 165 къщи, а на селската – 118 къщи, или в случая това са малки енории дори за Неврокопска епархия. Прави впечатление, че в случая градските енории не са по-големи от селските, както би трябвало да е съгласно Екзархийския устав и определеното от Неврокопската митрополия. Конкретно в селата Якоруда и Белица енориите са по-големи от градските. По-големи от градските са и енориите в с. Банско (средно по 249 къщи) съгласно данните на митрополията за 1906 г.³⁵⁾ Вероятно към 1910 г. енориите в това село не са претърпели съществена промяна и може да се мисли, че именно там е най-голямата свещеническа енория в казата.

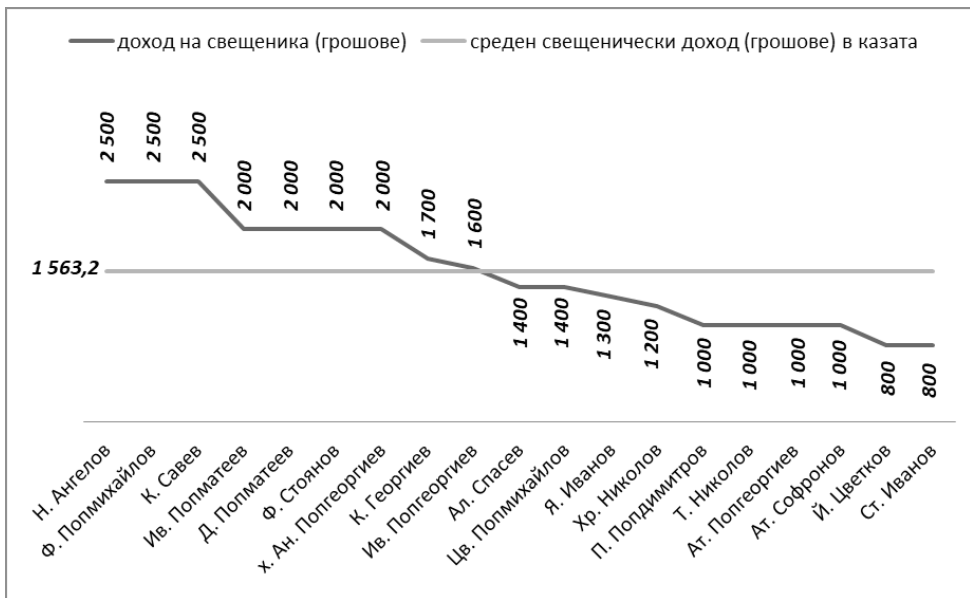
Годишен свещенически доход от енорията. Принципно, свещеническият доход в Македония през разглеждания период се формира на база големината на енорията и годишно извършените треби (кръщения, венчания, погребения и т.н.)³⁶⁾. Също така какво се е задължила да дава енорията (или селото) в подписаното със свещеника условие преди неговото ръкополагане. Последното е изплащано обикновено в натура (зърнени храни) и пари от всяка енорийска къща³⁷⁾. В Невро-

Фигура 9. Големина на свещеническата енория (без с. Банско)

копска епархия някъде дават на свещеника и „гергьовските кожи“. Друг е въпросът, че в началото на XX в. в епархията не е рядкост енорияшите да не платят на свещеника това, което му дължат по условие³⁸⁾. Често свещениците работят „на вересия“ и това, което имат да взимат за трепите, остава записано на „тефтер“ в продължение на години. В този контекст, към данните за свещеническите доходи в разглеждания документ трябва да се подхожда от позицията, че това са само записаните суми, а дали реално са получени от свещеника, не е ясно.

Данните в документа показват, че средното годишно заплащане на свещениците в казата е 1563,2 гроша, или около 15 турски лири (фиг. 10). Най-добре заплатени са градските свещеници с по 2500 гр. годишно. Доходът на селските свещеници варира в рамките на 800 – 2000 гр., но преобладават тези с годишен доход от 1000 до 1700 гр. включително. В селищата с повече от една енория свещениците имат еднакъв доход. Тук трябва да се отбележи, че от началото на XX в. фиксираният минимален годишен свещенически доход от енория в Неврокопска епархия е 1000 гр.³⁹⁾ В случая виждаме, че четирима свещеници (в селата Елешница и Недобърско) получават минималното възнаграждение за епархията, а доходът тези в с. Бачево е под установения минимум. Сравнението с данните за свещеническия доход в някои от другите епархии в Македония показва, че действително заплащането на разложките свещеници е ниско. Така например през 1909 – 1911 г. в Охридско-Преспанската епархия свещениците

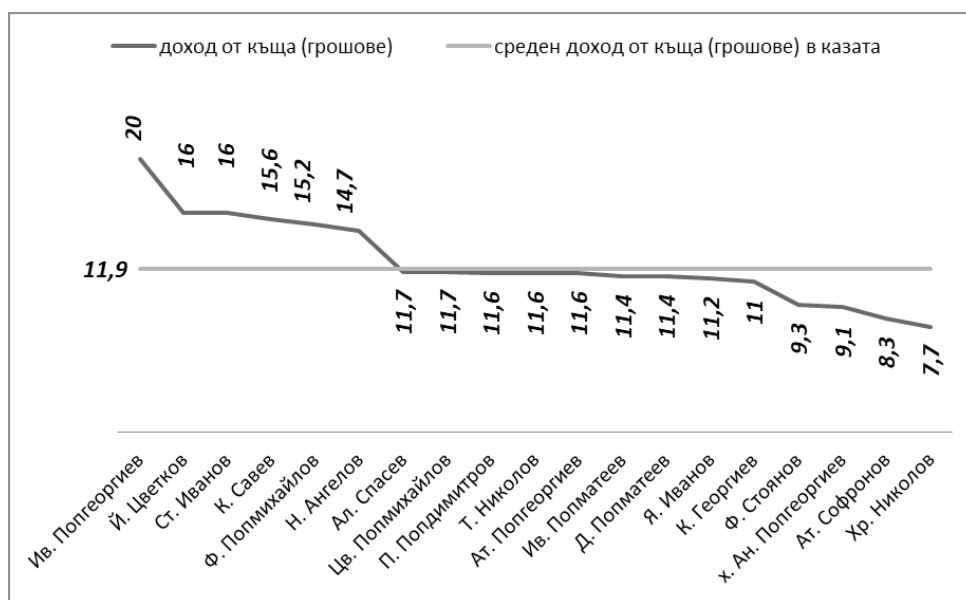

Фигура 10. Годишен свещенически доход (без с. Банско)

получават близо двойно повече, сравнено с разглеждания район⁴⁰). Същевременно годишните доходи на разложките свещеници се приближават до тези на селските учители в Македония, така както последните са определени от Екзархията през 1909 г. (от 10 до 30 турски лири в зависимост от степента на образование на учителя), но са далеч по-ниски от тези на учителите в класните училища и въобще на учителите с по-висока степен на образование. Например през 1910 г. свещ. Ив. Попматеев от с. Белица е един от най-добре заплатените селски свещеници в района с 2000 гр. (около 20 турски лири) годишно. Заплатата на неговия син обаче – учителя Г. Попиванов, варира в порядъка на 22 – 25 лири през 1908 – 1912 г., при това той е селски и първоначален учител, но с педагогическо образование (Aleksandrova 2010, 157 – 158).

За ниското заплащане на свещениците в казата най-сериозна вина имат малките парични такси за трепите. Техният ценоразпис не е променян от Неврокопската митрополия от 1900 г. насетне. В случая става въпрос за минимални възнаграждения в рамките на 1 – 50 гр., а най-честите трепи възлизат на: кръщение (вкл. кръщелно свидетелство) – 5 гр.; първо венчило – 20 гр.; малко опело – 6 гр.; упокойна литургия и литургия за здраве – 5 гр.; молебен и водосвет по покана – 1 гр.⁴¹) Чак през 1912 г. цените на някои трепи са повишени⁴²). В случая таксите не са повишавани дълго време, защото населението реално няма възможност да ги изплаща. Разглежданият документ

дава възможност да се направи и разпределение на годишния свещенически доход от къща в съответната енория (фиг. 11). То показва, че свещениците получават средно по около 12 гроша от енорийска къща. Казано с други думи, свещениците годишно извършват по няколко от по-разпространените треби в домакинство и разчитат основно на ражданията и браковете в енорията си. Така материалното положение на свещениците през периода е лошо и е пряко следствие от това на енорияшите им.

Фигура 11. Годишен свещенически доход от енорийска къща (без с. Банско)

Заклучение

Статистическата обработка на данните от регистъра на свещениците в Разложка каза (1910 г.) позволява да се състави относително пълна представа за социалните характеристики на свещеническото съсловие в района. Документът показва, че разложкият свещеник е прехвърлил зрялата възраст и се намира в началото на „старостта“. Средната възраст на местния клир е по-висока от средната за екзархийските свещеници в Европейска Турция към 1912 г. От друга страна, образователното ниво на свещениците в района е предимно ниско (т.нар. кириловско) и отговаря на времето, в което те са го получили. Значителен обаче е и делът на свещениците с класно образование, но и то се ограничава в рамките на I – III клас, т.е. непълно класно. Като цяло, образователното ниво на разложките свещеници се доближава до общите данни за екзархийските све-

пченици в Европейска Турция от 1912 г. Голямата част от клира в Разложка каза принадлежи на бялото духовенство, или това са семейни свещеници или вдовци. Свещеническото семейство е многодетно, но това се обвързва преди всичко с по-високата възраст на свещениците и съответно с по-дългия им семеен живот. Характерна черта на съсловието в района е наследствеността в професията и запазването ѝ в кръга на семейството. Девет десети от свещениците са ръкоположени от български архиереи, голямата част от които в края на XIX в. От тук следва и големият брой прослужени години при повечето от тях. Свещениците са ръкополагани в зряла възраст, което е свидетелство за техния осъзнат избор и вече изграден обществен авторитет. Най-изявените свещенослужители са своевременно отличени от българските духовни власти с църковни офии. Това е пряка индикация за тяхната усърдна и народополезна дейност, респективно и за тяхната добра функционална грамотност. От друга страна, материалното положение на свещениците в района е лошо и това се обуславя от малката големина на енориите им и недостатъчното заплащане за извършените треби. Недоброто заплащане уронва престижа на свещеническата професия, но до Балканската война (1912) местните свещеници запазват авторитетното си място в обществото благодарение на личните си качества и активната си роля в националноучилищното дело и борбата за освобождение.

В заключение може да се отбележи, че свещеническият регистър от Разложка каза (1910 г.) е ценен документ с висока информативна стойност. Той показва конкретните числени измерения на показателите, оформящи социалните характеристики на съсловието и неговите регионални особености. Същевременно той дава неизвестни биографични сведения за клира, а именно обстойна информация за ръкополагането на всеки свещеник. В това отношение се внасят някои корекции и допълнения в съществуващата литература. В по-общ план документът потвърждава общите екзархийски наблюдения върху клира в Македония и конкретно характеристиката на местния клир, направена от протоирей Н. Саев през 1910 г.

Благодарности и финансиране

Настоящото изследване е извършено в рамките на проект на Института за исторически изследвания – Българска академия на науките, към Фонд „Научни изследвания“, грант № КП-06-Н30/5.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. обстойния историографски преглед върху дейността на Екзархията у Lelyova 2021, 10 – 11.
2. С. Ч., йерод. *Българското свещенство в Турция*. в. Глас. Цариград. I. бр. 38 (18.02.1912), 2.

3. Никола Саев (1851, Белица – 1926, София) – учител, свещеник, председател на Българските църковни общини в гр. Неврокоп, Сяр и Гевгели. Архиепископски наместник в гр. Мехомия (1910 – 1924). Участник в Априлското въстание (1976) и Илинденско-Преображенското въстание (1903).
4. САЕВ, Никола [протоиерей]. Изх. № 311/20.03.1910 г. Отчет на Разложкото архиепископско наместничество. Табл. II – свещеници в Разложка каза. Отчет. Препис до Екзархията. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 1, а.е. 408, л. 206. Ат: ЦДА, София.
5. Към 1912 г. в Неврокопска митрополия са се съхранявали два регистъра с биографични данни за свещениците в епархията и един регистър за ръкополаганията. Както е видно обаче от описите на документите в митрополията през 1912 – 1914 г., към последвана година те вече не са налични – срв. Протокол № 83/22.09.1912 г. от заседанието на Епархийския смесен съвет при Неврокопска митрополия; Протокол № 89/16.01.1914 от заседанието на Епархийския смесен съвет при Неврокопска митрополия. In: Фонд „Неврокопска митрополия“. Ф. 198К, оп. 1, а.е. 6, л. 70 – 71, 77 – 78. Ат: ДА – Благоевград, Благоевград.
6. САЕВ, Никола [протоиерей]. Изх. № 311/20.03.1910 г. Отчет на Разложкото архиепископско наместничество ..., л. 200.
7. Каза – административно-териториална единица в Османската империя, равнозначна на българската околия. Подразделя се на нахии (общини).
8. Християнски села: Банско, Годлево, Горно и Долно Драглище, Елешница, Недобърско (дн. Добърско); смесени села (християни и мюсюлмани): Бая, Добринище, Бачево, Белица, Якоруда; мюсюлманско: с. Бабяк.
9. Протоиерей. Н. Саев заема енория в гр. Мехомия през 1914 г. (Tsokova 2009, 94).
10. Никола Ангелов Опашков (1838, Мехомия – 1917, Мехомия) – учител и свещеник. Дългогодишен архиепископски наместник и председател на общината в гр. Мехомия. Участник в Априлското въстание (1876) и Илинденско-Преображенското въстание (1903). Член на ВМОРО.
11. Костадин Савов Чилев (1836, Мехомия – 1937, Мехомия) – учител и свещеник. Член на основания от В. Левски революционен комитет в Мехомия (1869).
12. При сравняването на свещеническия регистър от 1910 г. с енорийските регистри от 1907 г. се откриват някои фонетични разминавания при изписването на фамилиите (напр. Савев – Савов, Софронов – Софрониев, Захов – Заов, Кошоев – Кошоюв, Спасев – Спасов).
13. Нюфуски тефтер – регистър на населението в дадено селище, воден от османските власти; от нюфус – удостоверение за самоличност.
14. Най-сериозна разлика между посочената възраст на свещениците в разглеждания документ и енорийските регистри от 1907 г. се открива при двамата души. Йером. Анания Попгеоргиев от с. Якоруда е записан като 48-го-

- дишен в енорийския регистър през 1907 г., а в регистъра от 1910 г. е на 55 г. Свещ. Ал. Спасов от с. Добринище е записан като 28-годишен в енорийския регистър през 1907 г., а в 1910 г. – на 37 г. вж. Регистър на венчилата в енорията на свещ. Ал. Спасов, с. Добринище. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 9, а.е. 480, л. 1-2. At: ЦДА, София; Регистър на венчилата в енорията на свещ. хаджи Ан. Попгеоргиев, с. Якоруда. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 10, а.е. 350, л. 84 – 85. At: ЦДА, София.
15. С. Ч., йерод. Цит. съч.
16. Регистър на венчилата в енорията на свещ. Ив. поп Н. Заов, с. Банско. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 9, а.е. 472, л. 1 – 2. At: ЦДА, София; Регистър на венчилата в енорията на свещ. К. Ив. Чучулайн, с. Банско. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 9, а.е. 474, л. 1 – 2, 50 – 51. At: ЦДА, София; Регистър на венчилата в енорията на свещ. К. Н. Кошоюв, с. Банско. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 9, а.е. 475, л. 1 – 2. At: ЦДА, София.
17. Б.А. *Свещеник Филип Стоянов*. в. Македония. София. IV. бр. 1072 (13.05.1930), 4.
18. През 80-те години на XIX в. екзархийските ръкополагания за епархиите в Македония се извършват основно от митроп. Синесий в Одрин и от митроп. Евстатий в Цариград († Kiril, patriarch 1969, 609 – 610, 653 – 654).
19. Патриарх Кирил отбелязва само едно ръкополагане за Разлог, извършено в Пловдив през 1884 г., без да посочва името на конкретния свещеник († Kiril, patriarch 1969, 654).
20. Л. К. Един скромнен народен църковен служител. в. Пирински вестн. София. I. бр. 24 (7. 02.1942), 1.
21. С. Ч., йерод. Цит. съч.
22. Църковен вестник. IX. бр. 2 (11.01.1908), 22.
23. Църковен вестник. XVIII. бр. 34 (25.08.1917), 268.
24. Свещениците At. Софронов, К. Чучулайн, Цв. Попмихайлов, Д. Попматеев, Ал. Спасов – Църковен вестник. XXXII. бр. 1 – 2 (3.01.1931), 23; XXXIII. бр. 8 (20.02.1932), 98; XXXIV. бр. 42 (25.11.1933), 492; XXXV. бр. 8 (24.02.1934), 87; XXXVIII. бр. 4 (23.01.1937), 46.
25. Офикия – църковно отличие, награда.
26. Костадин Иванов Чучулайн (1861, Банско – 1941, Банско) – учител, свещеник, прави препис на „История славянобългарска“ (1882). Член на ВМОРО. Куриер през Кресненско-Разложкото въстание (1878 – 1879), участник в Илинденско-Преображенското въстание (1903).
27. Регистър на венчилата в енорията на свещ. Ал. Спасов, с. Добринище..., л. 1 – 3.
28. Например само двама от одобрените общо десет кандидати за свещеници за енории в Разложко през периода 1930 – 1940 г. произхождат от свеще-

- нически семейства: Васил Попатанасов Попгеоргиев от и за с. Елешница и Стоян Георгиев Попдимитров за с. Бачево вж. Църковен вестник. XXXIII. бр. 6 (6.02.1932), 67; XLI. бр. 28 (5.07.1940), 341.
29. Регистър на населението в гр. Мехомия (Разлог) през 1815 – 1902 г. In: Фонд „Църковно настоятелство при храма „Св. Благовещение“ – Разлог“. Ф. 231К, оп. 1, а.е. 1, л. 79. At: ДА – Благоевград, Благоевград.
30. Пак там, л. 33.
31. Регистър на венчилата в енорията на свещ. Ив. поп Н. Заов, с. Банско ..., л. 1 – 2; Регистър на венчилата в енорията на свещ. К. Ив. Чучулайн, с. Банско ..., л. 1 – 3, 188 – 189.
32. С. Ч., йерод. Цит. съч, 1.
33. При нужда и с разрешение на духовната власт в селата се допускат енории под 150 къщи.
34. ИЛАРИОН, НЕВРОКОПСКИ [митрополит]. Изх. № 862/29.09.1900. Окръжно до свещениците в епархията. Препис до свещениците и общината в с. Белица, Разложко. In: Фонд „Българска църковна училищна община – с. Белица, Благоевградско“. Ф. 147К, оп. 1, а.е. 1, л. 93. At: ДА – Благоевград, Благоевград.
35. ИЛАРИОН, НЕВРОКОПСКИ [митрополит]. Списък за числото на българските къщи, население, енориите, свещениците и църквите на Св. Българска Екзархия в Неврокопска епархия, Разложка каза през 1906 г. Статистическо приложение към отчет. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 1, а.е. 304, л. 317. At: ЦДА, София.
36. Треби – свещенодействия, чрез които се измолва божията помощ при духовна или физическа потреба на дадено лице. Църковните обреди са външния израз на тревите.
37. ИЛАРИОН, НЕВРОКОПСКИ [митрополит]. Изх. № 862/29.09.1900. Окръжно до свещениците ..., л. 94.
38. Оплакване на свещ. Д. Алексиев от гр. Г. Джумая срещу енорияшите му в с. Бучино от 13.12.1906 г. Входящо писмо. In: Фонд „Архиерейско наместничество – Благоевград (Горна Джумая). Ф. 49К, оп. 1, а.е. 9, л. 54 – 55. At: ДА – Благоевград, Благоевград.
39. ИЛАРИОН, НЕВРОКОПСКИ [митрополит]. Изх. № 862/29.09.1900. Окръжно до свещениците в епархията..., л. 94.
40. Срв. Годишен рапорт на Охридско-Преспанска епархия за 1909 г. Рапорт. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 1, а.е. 401, л. 112 – 115. At: ЦДА, София; Сведения за църковно-училищното дело в Охридско-Преспанска епархия за 1910 – 1911 г. Статистическо приложение към годишен отчет. In: Фонд „Българска Екзархия“. Ф. 246К, оп. 1, а.е. 438, л. 21 – 24. At: ЦДА, София.
41. ИЛАРИОН, НЕВРОКОПСКИ [митрополит]. Изх. № 862/29.09.1900. Окръжно до свещениците в епархията..., л. 94.

42. ИЛАРИОН, НЕВРОКОПСКИ [митрополит]. Изх. № 862/29.09.1900. Окръжно до свещениците ..., пак там; Протокол № 58/4.05.1912 г. от заседанието на Епархийския смесен съвет при Неврокопска митрополия. Протокол. Фонд „Неврокопска митрополия“. Ф. 198К, оп. 1, а.е. 6, л. 2. Ат: ДА – Благоевград, Благоевград.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСАНДРОВА, Е., 2010. Родът на отец Матей – фактор в развитието на църковно-училищното дело в с. Белица, Разложко. *Македонски преглед*. **30** (4), 153 – 160. ISSN 0861-2277.
- ГЕШЕВА, Й., ГЕШЕВ, П., 2016. *Гешевият род от с. Годлево, Разложко (Историко-генеалогично изследване)*. София: ДиоМира. ISBN 978-954-2977-28-5.
- ЕЛДЪРОВ, С., 1997. Църковно-религиозното дело на Екзархията. В: *Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи 1878 – 1944*. т. 3. София: МНИ, 80 – 87. ISBN 954-8187-32-9.
- † КИРИЛ, ПАТРИАРХ БЪЛГАРСКИ, 1969. *Българската Екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война (1877 – 1878)*. т. 1 (1). София: Синодално издателство.
- КЪНЧОВ, В., 1970-1. Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница. В: КЪНЧОВ, В. *Избрани произведения*. т. 1. София: Наука и изкуство, 29 – 373.
- КЪНЧОВ, В., 1970-2. Град Скопие. Бележки за неговото настояще и минало. В: КЪНЧОВ, В. *Избрани произведения*. т. 2. София: Наука и изкуство, 7 – 181.
- ЛЕЛЪОВА, Р., 2016. *Българските градски общини в Македония 1878 – 1903*. София: Гутенберг. ISBN 978-619-176-089-3.
- ЛЕЛЪОВА, Р., 2021. *На духовния фронт от Илинден до Балканската война. Българската екзархия и екзархийските институции в Македония (1903 – 1912)*. София: Проф. М. Дринов. ISBN 978-619-245-107-3.
- Л. Т., 1929. Иконом Никола Ангелов. *Илюстрация Илинден*. **2**(2/12), 12 – 14.
- Л. Т., 1933. Свещеник Костадин Марков Любинов. *Илюстрация Илинден*. **6** (1 – 2 / 51 – 52), 13.
- МАРКОВА, З., 1989. *Българската Екзархия 1870 – 1879*. София: Проф. М. Дринов.
- ПЕТРОВ, П.; ТЕМЕЛСКИ Хр., 2003. *Църква и църковен живот в Македония*. София: МНИ. ISBN 954-8187-59-0.
- ПОПФИЛИПОВ, Н., 1933. *Якоруда, Разложко*. София.

- СТОЙЧЕВА, С., 2017. Грамотност на българското духовенство в Македония по примера на Неврокопска епархия (1904 – 1912): статистически и изворови аспекти. *Историческо бъдеще*. **21**(1 – 2), 209 – 253. ISSN 1311-0144.
- СТОЙЧЕВА, С., 2021. Архивни документи за поименния състав и социалните характеристики на българското свещеническо съсловие в Македония (1904 – 1912): свещенически регистри. В: Кочанкова, А. (съст.). *Архиви и история: Пътища на познанието*. Сборник от национален семинар. София: СУ „Св. Климент Охридски“. София: Херон Прес, 106 – 117. ISBN 978-954-580-391-8.
- ТРЕНЧЕВ, Г., 1999. *Учебното дело в Разлог и Разложкия край през Възраждането*. София.
- ТРЕНЧЕВ, Г., 2001. Отново за приписката на поп Коста Савов Чилев и за идването на Васил Левски в Разлог. *Македонски преглед*. **24**(4), 139 – 143. ISSN 0861-2277.
- ЦАНКОВ, С., 1939. Българската православна църква от Освобождението до настояще време. *ГСУ – БФ*. 16 (1938-1939).
- ЦИНЗОВ, Л., 2004. *Село Добърско. Връстник на България*. Пловдив: Хоризонти. ISBN 954-91170-4-9.
- ЦОКОВА, П., 2009. Дейността на Неврокопската митрополия в периода на войните 1912 – 1919 година. *Исторически преглед*. **65**(1 – 2), 85 – 111. ISSN 0323-9748.
- ЮРУКОВ, М., 2008. *Из миналото на Разлог. Просветното дело в Разложко*. Благоевград: Ирин-Пирин. ISBN 978-954-8505-07-9.

Acknowledgments & Funding

The article was prepared with the financial support of Funding agency FNI, Grant No КП-06-Н30/5.

REFERENCES

- ALEKSANDROVA, E., 2010. The family of Father Mattew – a factor in the development of church school affairs in the village Belitsa, Razlog district. *Macedonian Review*. **30**(4), 153 – 160. ISSN 0861-2277. [In Bulgarian].
- GESHEVA, Y.; GESHEV, P., 2016. *Gesheviyat rod ot s. Godlevo, Razlozhko (Istoriko-genealogichno izsledvane)*. Sofia: DioMira. ISBN 978-954-2977-28-5. [In Bulgarian].
- ELDAROV, S., 1997. The ecclesiastic and religious cause of the Exarchate. In: *National-Liberation Movement of the Bulgarians in Macedonia and Thrace 1878-1944*. Vol. 3. Sofia: MNI, 80 – 87. ISBN 954-8187-32-9. [In Bulgarian].

- KIRIL, PATRIARH BALGARSKI, 1969. *Balgarskata Ekzarhiya v Odrinsko I Makedoniya sled Osvoboditelnata vojna (1877 – 1878)*. Vol. 1 (1). Sofia: Sinodalno izdatelstvo. [In Bulgarian].
- KANCHOV, V., 1970-1. Patuvane po dolinite na Struma, Mesta i Bregalnitsa. In: Kanchov, V. *Izbrani proizvedeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 29 – 373. [In Bulgarian].
- KANCHOV, V., 1970-2. Grad Skopie. Belezhki za negovoto nastoyashte i minalo. In: Kanchov, V. *Izbrani proizvedeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 7 – 181. [In Bulgarian].
- LELYOVA, R., 2016. *Balgarskite gradski obshtini v Makediniya 1878-1903*. Sofia: Gutenberg. ISBN 978-619-176-089-3. [In Bulgarian].
- LELYOVA, R., 2021. *On the Spiritual front from Ilinden to the Balkan War. The Bulgarian Exarchate and its Institutions in Macedonia (1903 – 1912)*. Sofia: Prof. M. Drinov Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. ISBN 978-619-245-107-3. [In Bulgarian].
- L. T., 1929. Ikonom Nikola Angelov. *Ilyustratsiya Ilinden*. 2(2/12), 12 – 14. [In Bulgarian].
- L. T., 1933. Sveshtenik Kostadin Markov Lyubinov. *Ilyustratsiya Ilinden*. 6 (1 – 2 / 51 – 52), 13. [In Bulgarian].
- MARKOVA, Z., 1989. *Bulgarian Exarchate 1870–1879*. Sofia: Prof. M. Drinov Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. [In Bulgarian].
- PETROV, P.; TEMELSKI, H., 2003. *Carkva i carkoven zhivot v Makedonya*. Sofia: MNI. ISBN 954-8187-59-0. [In Bulgarian].
- POPFILOPOV, N., 1933. *Yakoruda, Razlozhko*. Sofia. [In Bulgarian].
- STOYTICHEVA, S., 2017. Literacy of the Bulgarian Clergy in Macedonia Exemplified by the Nevrokop Eparchy (1904 – 1912): Statistical and Sources Aspects. *Historical future*. 21(1 – 2), 209 – 253. ISSN 1311-0144. [In Bulgarian].
- STOYTICHEVA, S., 2021. Arhivni dokumenti za poimenniya sastav i sotsialnite karakteristiki na balgarskoto sveshtenichesko saslovie v Makedoniya (1904 – 1912): sveshtenicheski registri. In: Kochankova, A. (ed.). *Arhivi i istoriya: Patishta na poznaniето. Sbornik dokladi ot natsionalen seminar. Sofia, SU “Sv. Kliment Ohridski”*. Sofia: Heron Pres, 106 – 117. [In Bulgarian].
- TSANKOV, S., 1939. Balgarskata pravoslavna tsarkva ot Osvobozhdenieto do nastoyashte vreme. *GSU – BF*. 16(1938 – 1939). [In Bulgarian].
- TRENCHIEV, G., 1999. *Uchebnoto delo v Razlog I Razlozhkiya kray prez Vazrazhdaneto*. Sofia. ISBN 954-90458-1-1. [In Bulgarian].
- TRENCHIEV, G., 2001. Once Again of Pop Kosta’s Chilev Notes and on Vasil Levsky’s Arrival in Razlog. *Macedonian Review*. 24(4), 139 – 143. [In Bulgarian]. ISSN 0861-2277.

- TSINZOV, L., 2004. *Selo Dobarsko. Vrastnik na Balgariya*. Plovdiv: Horizonti. ISBN 954-91170-4-9. [In Bulgarian].
- TSOKOVA, P., 2009. The Activities of Nevrokop Bishopric in the Period of the Wars 1912 – 1919. *Historical Review*. **65**(1 – 2), 85 – 111. ISSN 0323-9748. [In Bulgarian].
- YURUKOV, M., 2008. *Iz minaloto na Razlog. Prosvehtoto delo v Razlozhko*. Blagoevgrad: Irin-Pirin. ISBN 978-954-8505-07-9. [In Bulgarian].

SOCIAL CHARACTERISTICS OF THE BULGARIAN PRIESTHOOD IN THE KAZA OF RAZLOG IN THE EARLY XX CENTURY

Abstract. The study examines the social characteristics of the clergy in the kaza (region) of Razlog in the early twentieth century. Based on the register of local parish priests from 1910, the main socio-economic indicators of the clergy are traced: age, marital status, ordination circumstances, years of service, church hierarchy, origin and heredity of the profession, education, parish size, annual income. The regional peculiarities of the clergy in the context of the general data on the Bulgarian priests in Macedonia in the beginning of the XX century are outlined.

Keywords: Bulgarian Exarchate; parish priests; social characteristics; Razlog; Macedonia

✉ **Dr. Stanislava Stoytcheva, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-3172-1260

WoS ResearcherID: ABA-7686-2021

Institute for Historical Studies

Bulgarian Academy of Sciences

Sofia, Bulgaria

E-mail: stanislava_stoytcheva@yahoo.com